

ГРИГОРІЙ НУДЬГА – ВЧЕНИЙ В ЦАРСТВІ БЕЗПРАВ'Я

Моє перше знайомство з Григорієм Антоновичем відбулося лише візуально. Навчаючись в аспірантурі Львівського педагогічного інституту, я, як і мої колеги Роман Кирчів та аспірантка Леонора Лисенко, щодня і навіть у неділю, працювали в науковій бібліотеці (нині імені Василя Стефаника), що міститься в головному корпусі колишнього Оссолінеум на вул. Василя Стефаника. І там теж майже щодня заходив з книжками під пахвою та добряче потріпаним портфелем чоловік десь так під 50 років. Може, виглядав старшим на свої літа. Кидався у вічі вираз обличчя на перший погляд похмурий, але очі дивилися настільки з виразним зацікавленням, що мимоволі піднімаєш голову і ведеш своїм зором за повільною ходою цього чоловіка. А він проходив загальний зал і заходив у сусідню кімнату, призначену для професури, куди ми, звісно, не насмілювались заходити. Хтось із колег (не пам'ятаю, хто саме) сказав, що це Григорій Нудьга. Тоді мені це прізвище нічого не говорило, бо й не знайомий ще був з науковим середовищем, хоча інститутський колектив уже в аспірантські часи став для мене вже не таким відчуженим, як у роки навчання.

Пишу про ці, здавалося б, випадкові психологічні (та й не тільки психологічні) моменти, оскільки часи мого здобування вищих філологічних наук, зрештою, і раніше – шкільних азів, припали на складні роки «диктатури пролетаріату», що накладала печать на все і всіх суцях. Звичайно, потрібен був час, щоб якось увійти для мене в абсолютно відмінний від раніше «освоєного» середовища.

Іншими словами, нагромаджувався досвід, який, проте, ніколи до кінця і остаточно не міг забезпечити від загрози.

Ще складніші умови випали для Григорія Нудьги. Вже прийшовши в інститут після семилітніх спроб якось утриматися у Львові, я нарешті пізнавав поступово ближче цього вченого з надзвичайно високим авторитетом.

Випадали якісь хвилини при зустрічах поза працею, коли була розмова уже без будь-яких застережень. Григорій Антонович власне й не крився з своїми думками. Наприклад, одверто говорив про того чи тих, які перепинили йому шлях до науки, які відкинули його в духовне небуття тюрем ГУЛАГу. Це були надзвичайно важкі роки, але з них він вийшов наче з вогню і став незнищеним під ідеологічним і поліційним пресом режимом. Та інакше й не могло бути, коли йде мова про такий тип українця. Власне, лейтмотивом його згадок про те прокляте минуле завжди виявлялася особливість його духа – нескореність. Він дуже глибоко розумів, що сила нації в її духовному багатстві, незважаючи на те, що в своєму житті дуже багато бачив такого, у чому можна було внівець розчаруватися. І ця життєва надійна основа постійно присутня в його наукових дослідженнях.

Лише треба уважно прочитати його двотомне дослідження про українську пісню та думу у світі, щоб переконатися в найважливішому: у народній творчості відображений нескорений дух нації. Дослідник прочитував його в обрядових піснях, у ліричних про кохання, в усіх жанрах народної творчості, які вивчав скрупульозно, дотримуючись в своїх оригінальних інтерпретаціях точності народного духу, того особливого оптимізму, який і не дав загинути народові в найважчі історичні випробування, які переживала Україна впродовж усієї своєї історії. Монографія, без сумніву, має відкривчий характер, бо цілу низку відомостей про українську пісню у світі оприлюднено вперше в українській науці про народну словесність. Автор приклав максимум зусиль для віднаходження та публікації досі невідомих даних про українську пісню поза межами України. (Для цього він організував іноземних кореспондентів, які й прислали йому потрібні матеріали). Але ця праця в умовах москво-більшовицького тоталітаризму викликала

спротив режиму і його підспівувачів в офіційній, контрольованій науці. Вдалося надрукувати частину дослідження цієї проблематики¹. Повністю ця праця була видана вже в час незалежності².

Режим змушений був терпіти, скажу так, присутність вченого в культурно-духовному процесі, що зрозуміло: остаточно заглухнути цей процес не міг, але й на повну потужність не розвинувся в силу насамперед політичних умов. І все ж, вчений знаходить можливість говорити з допитливим читачем.

Бо й справді, наприклад, заборонити розмову про українців в Болонському університеті, про найдавніших українських вчених і студентів у Західній Європі³ або коментування і публікацію листа запорожців турецькому султанові⁴, або статті про легендарну народну поетку Марусю Чурай, – було б явним безглуздом, хоча безглуздя в щоденному житті, в суспільстві було тоді доволі. (Пригадаймо заборони святкування Тараса Шевченка в березневі дні або читання антиімперських гнівних, «обличительних» інвектив Кобзаря). Але ці заборони викликали величезний наплив громадян на шевченківські вечори, вони «наелектризували» численні зібрання людей, що свідчило про абсолютну неможливість і безсилля режиму поставити геніального поета в прокрустове ложе. Популярність поетового «Заповіту», перекладеного на низку мов світу, був незаперечним доказом безсмертного українського слова, і цю ідею вчений втілював у своїй розвідці, присвяченій проблемі невмирущості ідей Тараса Шевченка⁵.

А розмова про Марусю Чурай викликала певний спротив, бо дослідник чітко заявив, що немає досі підтверджень архівними матеріалами про існування такої особи. Але тут же він констатував:

¹ Нудьга Г. Українська пісня в світі / Г. А. Нудьга. – К, 1989. – 535 с.

² Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі / Григорій Нудьга. – Кн. 1. – Львів, 1997. – 421 с.; Кн. 2. – Львів, 1998. – 507 с. Перевидання в скороченому варіанті разом з публікацією рукопису дослідження «У колі світової культури»: Нудьга Г. У колі світової культури / Григорій Нудьга. – Львів, 2006. – Вип. 6. – 439 с. – («Українська філологія: школи, постаті, проблеми»).

³ Нудьга Г. На літературних шляхах / Г. А. Нудьга. – К., 1990. – 349 с.

⁴ Нудьга Г. Листування запорожців з турецьким султаном / Г. А. Нудьга. – К., 1963. – 72 с. Праця була опублікована в «Историческом журнале», № 1-2, 1942 р.

⁵ Нудьга Г. «Заповіт» Т. Шевченка / Г. А. Нудьга. – К., 1962.

якщо її не було, то слід було створити легенду про народну піснетворку, бо для повноцінного існування нації така легенда вкрай потрібна і корисна.

Незважаючи на несприятливі умови, вчений розгорнув широку діяльність, реалізуючи свої задуми переважно в статтях, передмовах до збірників, які він упорядкував, наприклад, про українські баладні пісні⁶, чумацькі пісні⁷ та багато ін. Дослідження української балади розростається фактично в монографію. Вивчення сатирично-пародійного стилю козацького листа султанові розгорнулося в ґрунтовну розвідку про пародію в українській літературі, починаючи з народних джерел пародії, крізь XVII, XVIII, XIX аж до XX століття включно⁸.

Постійним живчиком цілеспрямованої праці вченого завжди було слово і пісня – отже, слово в пісні як органічне поєднання духу народу, який постійно творить, – і виливається в монографію «Слово і пісня»⁹. А історична основа народної творчості, зрештою, не тільки пісень та дум історичного жанру, – козаки, козаччина – тема, яка постійно хвилювала вченого, реалізувалася в дослідженні «Республіка козаків» з численним ілюстративним матеріалом¹⁰ та в монографії про Семена Климовського, автора знаменитої пісні «Іхав козак за Дунай», що увійшла в різні культури Європи та світу. Книжка уже була видана після смерті автора за підтримки Громадського благодійного фонду імені Г. Нудьги¹¹. Крім ґрунтового дослідження біографії і творчості С. Климовського, тут повністю представлена фоторепродукція рукописної книжки поета-філософа «О правосудію», бібліографія про нього, також ранні публікації текстів досліджуваної пісні українською мовою та мовами світу. У 2002 р. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича з ініціативи Голови Благодійного фонду Анатолія Бурдейного повторив це видання в скороченому варіанті¹².

⁶ Нудьга Г. Народні балади України / Григорій Нудьга // Баладні пісні. – К., 1969. – С. 5–33.

⁷ Нудьга Г. Чумаки та їх пісні / Григорій Нудьга // Чумацькі пісні. – К., 1969. – С. 8–27.

⁸ Нудьга Г. Пародія в українській літературі / Г. А. Нудьга. – К., 1961. – 173 с.

⁹ Див.: Нудьга Г. Слово і пісня / Григорій Нудьга. – К., 1985. – 342 с.

¹⁰ Див.: Нудьга Г. Республіка козаків / Григорій Нудьга. – Львів, 1991. – 117 с.

¹¹ Нудьга Г. Козак. Філософ. Поет / Григорій Нудьга. – Львів, 1999. – 297 с.

¹² Див.: Нудьга Г. Козак. Філософ. Поет / Григорій Нудьга. – Львів, 2002. – 111 с.

Працюючи в Інституті українознавства (тоді Інститут суспільних наук), я мав щасливу можливість, поки не нависла загроза над відділом української літератури, що його очолював С. Щурат, вчитися високої школи, коли обговорення наукових робіт перетворювалося на справжню академію знань і досвіду старших колег. Це були надзвичайно цікаві роки, попри всі негаразди, власне, ідеологічного характеру. Саме в той час не раз запрошував Григорій Антонович до себе на квартиру. Тоді він проживав в будинкові по вул. Енгельса, нині вул. Коновальця. Мені пощастило почути у виконанні бандуриста Євгена Адамцевича знаменитий «Козацький марш», власне з пам'яті відроджений бандуристом, який почув його 1926 року від кобзаря Положая Івана Кириловича, а другу частину твору – мажорну – сам склав, придумавши назву, з якою звучить до сьогодні. Уперше марш зазвучав 1969 року у виконанні Є. Адамцевича в оперному театрі імені Тараса Шевченка. Звісно, ми його у Львові не чули. Коли ж утворився Рух, марш часто звучав перед програмою львівського телебачення, яку вели керівники та учасники цієї народної організації. Звучав марш і на з'їздах Руху.

Одного разу під час чергової гостини господар познайомив мене з Марією Галич. Господи, та це ж жива учасниця доби розстріляного відродження! Знайома (на фото з тих часів) з Валер'яном Підмогильним, Григорієм Косинкою та багатьма іншими письменниками, з яких майже всі закінчили свій життєвий шлях на Соловках та в Сандармосі... Марія Олександрівна Галич, сестра дружини Г. Нудьги, жила у Львові. Була членом літературних організацій «Ланка» й «Марс». В 1927 році видала збірку художньої прози «Друкарка».

Режим, звичайно, не був зацікавлений в науці. Переконливою ілюстрацією цього твердження є історія ліквідації відділу української літератури. Григорія Нудьгу звільнили ще до оформлення пенсії за віком з посади молодшого наукового співробітника; завідувача відділу Степана Щурата після успішного захисту докторської дисертації звільнили на пенсію. Через деякий час, після тимчасового перебування на посаді завідувача доцента Ф. Неборячка, замінили його М. Гурладею, яка «розкрутила» розвінчання

«українських буржуазних націоналістів», і врешті було вирішено остаточно ліквідувати відділ. Перед цим були звільнені з роботи Марія Вальо і Роман Кирчів, який з певними труднощами влаштувався в Інституті народознавства. М. Вальо стала бібліографом у Науковій бібліотеці імені В. Стефаніка. Микола Родько з дружиною-мовознавцем переїхали у Київ. «Недобитків», серед них і мене, переведено до новоутвореного науково-атеїстичного відділу, що його очолив Євген Гринів. Це був справжній розгром наукового колективу, здатного вирішувати найскладніші проблеми розвитку українського письменства. Ще до розгрому колектив підготував чотири томи творів І. Франка до 50-томного видання його творів. Щоправда, наші коментарі вже в Києві були спотворені дописанням ярликів до цілої низки прізвищ, а в текстах, звірених з першими публікаціями і з точним дотриманням повноти, зроблено купюри, навіть без обов'язкових, як прийнято, квадратних дужок. При тому були вивезені всі чистові варіанти томів, щоб таким чином не дати підстав працівникам відділу якось опротестовувати грубі редакційні «правки». Зрештою, про який протест могла йти мова, коли спонтанно почали розгортатися події, що про них йде мова.

Богдана Крися і я часто відвідували Григорія Нудьгу вже на вулиці Торф'яній. Теплі, дружні стосунки в моїй душі будили сум з приводу того, як на наших очах несправедливо і жорстоко режим ставився до вченого, відомого не лише в Україні, а й у світі. Григорій Нудьга ділився своїми задумами. Якимось казав мені: коли б мав гроші, скопіював би в Центральному історичному архіві чимало цікавих матеріалів з історії давньої української літератури. Звісно, мріяв про повне видання його дослідження про українські думи і пісні у світі.

Пам'ятаю один, може, з останніх публічних виступів вченого в просторому залі Товариства охорони пам'яток, заповненому щцерть, де було дуже багато молоді. Власне, до молоді промовляв Григорій Нудьга, підкреслюючи особливу важливість на всіх теренах України функціонування української мови. Він справедливо називав її останнім рубежем нації: якщо нація втрачає мову, вона припиняє своє існування... І наводив численні приклади

насильного зникання мов, цитував думки вчених, культурних діячів про особливе значення мови для народу. Розмова переходила на словесну народну творчість як віддзеркалення духовності народу, його ментальності, психології і звичаїв, що вкорінювались впродовж тисячоліть. Відчувалося, що вчений хоче передати молодому поколінню чи не найважливіше, що безперервно горіло в його душі.

Григорій Нудьга залишив спогади про голодомор 32–33 років, які переживав він і його родина, вражаючі нотатки про колимські табори ГУЛАГу, які теж довелося переживати – і вижити! Залишилися листи до офіційних установ, зокрема до дирекції Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії на захист своїх авторських прав, коли не згадували його прізвище, цитуючи його ж публікації, а отже «викреслювали» його з наукового процесу – і вчений жив і живе до сьогодні у своїх працях, у всьому, що він творив для рідної, але поневоленої Батьківщини. І та «нечисть», що «жерла» українського інтелектуала надзвичайно високого польоту, канула у вічність, а праці Великого Українця сьогодні служать і служитимуть Духові нескореної нації.